

Székely-vándorlás a századfordulón

A hivatalos statisztika szerint századunk első évtizedében legalább 300 000 ember vándorolt ki Erdélyből, s hozzávetőlegesen fele annyi a XIX. század utolsó két évtizedében. Pedig a rendelkezésre álló statisztikai adatok nem fedik teljesen a valóságot, mert nem tartalmazzák a hivatalos formaságok mellőzésével kivándoroltak számát. De így is meggyőzően bizonyítják, hogy a kapitalizmus korának e nagy „népvándorlása” Erdélyt sem hagyta érintetlenül; kiterjedt minden jelentősebb tájegységre, és átfogta román, magyar és német nemzetiségű lakosságának a társadalmi ranglétra legalsó fokaira szorított rétegeit. Hullámai ott csaptak a legmagasabbra, ahol állandósult az elmaradottság és elmaradhatatlan kísérője, a tömeges szegénység. Ilyen területeken alakultak ki — a korabeli szakirodalom divatos kifejezésével élve — az ún. *kivándorlási göcök*. Ezek egyikével, a székelyföldivel fogunk röviden foglalkozni.

A székelyek elvándorlása főleg Moldvába és Havasalföldre nem újkori jelenség, hanem több százados múltira visszatekintő történelmi folyamat. Írott emlékek alapján már a XVI. század elejétől nyomon követhető, s ugyancsak történelmi források tanúsítják, hogy a XVII. század végétől e kivándorlási mozgalom időnként tömegjelenséggé változott, több alkalommal pedig riadt menekülésbe csapott át: részben a Habsburg-politika, részben természeti csapások következtében. Az előbbiekkal kapcsolatban elégségesnek tűnik, ha utalunk a madéfalvi veszedelem időszakára vagy a XIX. század első évtizedében több alkalommal is fellépő éhínségre. Az 1848—1849-es forradalom leverése után a megtorlásoktól való félelem újabb tömegeket kényszerített otthonuk elhagyására, ezzel viszont egy időre a nagyarányú politikai indítékú elvándorlások sora le is zárult. Ez a megállapítás természetesen nem vonatkozik Erdély egészére, s különösen nem román lakosságára, mert az Osztrák—Magyar Monarchiában alkalmazott nemzeti elnyomás a román tömegek kivándorlásának továbbra is egyik fontos oka maradt.

Az elvándorlást ezekben az években a székelyeknél is főként gazdasági-társadalmi okok idézték elő, s talán ezzel is magyarázható, hogy szemben a megelőző korokkal, amikor a vándorlásoknak periodikus jellege volt, az újkorban e folyamat állandó jelleget kapott: az abszolutizmus idején és a dualizmus kialakulását követő két első évtizedben szüntelen tartott, majd a századfordulón elérte csúcspontját. Évente tízezrek mozdultak meg, s talán azok a kutatók sem jártak távol az igazságtól, akik a felnőtt lakosság 40%-ára becsülték azok arányát (ti. a „mozgó nép feleslegét”), akiket helyzetük arra kényszerített, hogy rövidebb vagy hosszabb időre olyan vidékekre vagy országokba vándoroljanak, ahol több volt a munkaalakalom és jobbnak ígértek a kereseti lehetőségek.

A kivándorlás (kisebb mértékben az időszakai vándormozgalom is) a századforduló legtöbbit vitatott kérdései közé tartozott, állandó témája lett a sajtónak, a „szaktanácskozásoknak”, a parlamenti felszólalásoknak, sőt kongresszusok is foglalkoztak vele. Egyszerű — közügyé vált. Ezt mutatja az a hatalmas irodalom is, amely e kérdéssről keletkezett, s amely legtöbbször a szociológia, történelem, gazdaságtörténet és néprajz egyfajta ötvözete volt.

A székely kivándorlás gazdag irodalmának értékelése, eredményeinek felhasználása s ugyanakkor attól a nacionalista sallangtól való megtisztítása, amelyet egyes, főként politikai munkák szerzői ráaggattak, történetírásunk egyik feladata.

Ez alkalommal természetesen nem vállalkozhatunk erre. Annýt azonban előljáróban szeretnénk megjegyezni, hogy a székelyek újkori történetének s jelen esetben az elvándorlás kérdésének tanulmányozása — ezt régebbi történetírásunk pozitív és negatív példái bizonyítják — csak akkor lesz igazán eredményes, ha ezt nem szakítjuk el az általános erdélyi s különösen a székely viszonyokkal annyi rokonvonalat mutató román határvidékek speciális problémáitól. Annál inkább, mivel — mint közismert — a kapitalizmusban a feudalizmuskori rendkívül bonyolult társadalmi viszonyok egyszerűsödnek, tehát esetünkben Erdély egyes vidékeinek régebben annyira eltérő társadalmi arculata bizonyos mértékig közelített egymáshoz. De a századok folyamán kialakult történelmi sajátosságok nem tűnnek el máról holnapra. A székelyek lakta területeken, akárcsak a volt román határvidékeken, még a múlt század végén is igen nagy szerepet játszottak — hogy csak egy példát említsünk — a közbirtokosságok, illetve a vagyonközösségek, ez a helyzet pedig e vidékek agrártársadalmának struktúrájában is visszatükröződött. Mindezekre ebben a tanulmányban csak utalni tudunk. Ezen a téren biztató lépést jelentett Benedek Elek publicisztikai írásainak közreadása s azoknak az előszóban történt summás értékelése.

A jelenség háttere

A vándorlások indítóokaira, kényszerű jellegére csakis e súlyos társadalmi kór sokrétű hátterének kutatása világíthat rá. Nem szokványos módszernek engedünk tehát, hanem a kérdés lényegét ragadjuk meg, ha felvázoljuk a századforduló körüli gazdasági élet néhány vonását, s röviden utalunk a bekövetkezett változások társadalmi következményeire.

A XIX. század gazdasági fejlődésére Erdélyben is a kapitalista viszonyokra jellemző területi egyenlőtlenség nyomta rá bélyegét. A Bánság, Brassó és Szeben vidéke, valamint néhány nagyobb város és közvetlen környéke viszonylag gyorsan haladt a modern kapitalista gazdasági élet felé. E területek viszonylag korán, már a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején vasúthoz jutottak, ami természetesen jelentősen befolyásolta további fejlődésüket; gyökeret eresztett a nagyipar, szüntelenül emelkedett a lakosság száma.

Erdély nagyobbik fele azonban, de mindenekelőtt a közlekedési útvonalaktól távol eső vidékek, továbbra is fejletlenek maradtak. A krassó-szőrényi határvidék, a Szilágyság, Máramaros, a Mócvidék, a Mezőség, Naszód és Fogaras vidéke s a Székelyföld — hogy csak a legkirívóbb példákat említsük — megrekedtek a fejlődésben, ezeken a területeken az ipari kapitalizmusnak még az alapjait sem rakták le, s a bajt csak tetézte az, hogy tradicionális foglalkozásuk, a mezőgazdaság haladásának üteme is lassú volt. Természetes, hogy a társadalmi struktúra is az elmaradottság bélyegeit viselte: ipari munkásság nem alakulhatott ki, és így a népesség hatalmas többsége továbbra is őstermelő maradt.

Ez a székelyek lakta területekre is érvényes. Az 1848-as forradalom utáni fél évszázad gazdasági fejlődésének mérlege túlnyomóan negatív, s ezt a hivatalos statisztikák, az iparkamarai jelentések, a sajtó, valamint a megyei közgazdasági monográfiák adatai egyformán alátámasztják.

A feldolgozó ipar terén a marosvásárhelyi cukor- és bútorgyár, a sepsiszentgyörgyi textil- és dohánnyár, valamint a szentkeresztbányai (ma Új-Vlahica) vasgyáron kívül nem sok felsorolni való akad (az a néhány valóban nagykapitalista vállalat, amely az erdőkitermelésben volt érdekelt, egészen más elbírálás alá esik). De még ezt a szerény fejlődést is beárnyékolta néhány régebbi nagyipari vállalat pusztulása. A bükszádi üveggyárat az osztrák—magyar szódagyárosok kartellje és a vasút hiánya juttatta csődbe, a parajdi nagy gyufagyárat az elszigeteltség kényszerítette székhelyének megváltoztatására, a nagybaconi és füleli vashámorok kalapácsait a távoli nagy vasipar versenye némította el. Bányaiparának képe sem volt kedvezőbb: a köpeci lignitbánya prosperált ugyan, de a baláni rézbánya és a parajdi sóbánya többször állt, mint termelt.

Ilyenformán aztán nem meglepő, hogy a városok fejlődése stagnált. Húsz év alatt, 1870—1890 között, a négy megyeszékhely lakossága összesen 3863 lélekkel szaporodott. Az 1890-es népszámlálás adatai szerint Marosvásárhelynek 14 575 lakója volt, Sepsiszentgyörgynek 5665, Székelyudvarhelynek 6414, Csíkszeredának pe-

dig mindössze 1789.* A városok fejlődésének megrekedése a gazdasági élet egyik leg-aggasztóbb tüneteként jelentkezett.

A közgazdasági viszonyok alaposabb ismeretének birtokában levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nagyrészt székelyek lakta vidéken elégtelenek voltak a nagyipari fejlődés belső erőforrásai, a külső erőforrások pedig hathatós iparpártolási politika híján nem álltak rendelkezésre. Pedig iparosításra nagy szükség volt. Több mint két évtizeden át ismételtette a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Ipar-kamara jelentése: „Itt, ahol a terület 8/10-ed része havas és hegyláncolat, ahol a szegényes mezőgazdaság nem képes fedezni a megnövekedett közterheket és igényeket, semmi más, csak az ipar teremthet normális viszonyokat.“

A székelység osztozott Máramaros, Fogaras és a többi elmaradott vidék lakosságának sorsában, viselte a lemaradás szomorú következményeit, mivel a gazdasági növekedés nem tartott lépést a népszaporodással, kevés volt a munkaalkalom és alacsonyok voltak a munkabérek, s így hiányzott a mezőgazdasági termelés olyan ösztönzője is, mint a helyi kereslet fokozódása. Az agrárnépesség a természetes gazdálkodás maradványainak szegényes viszonyai között éldegélt.

A helyzetet súlyosbította a tekintélyes múltú kisipar csödjé, amelyet a külső nagyipar versenye mellett a XIX. század végén főleg az Osztrák—Magyar Monarchia és Románia közötti vámháború következményei sújtottak. A vámháború, amely jórészt a magyar nagybirtokosok érdekeit szolgálta, többek között azt eredményezte, hogy a kisiparosok jó része elveszítette késztermékeinek évszázados piacát, elszegényedett, majd elvándorolt. A nagyipar hiányát és a kisipar tönkremenését nem ellensúlyozhatta a fa-, ásványvízkereskedelem, valamint a fürdőélet (különösen Szovátn és Tusnádon) valamelyest fokozódó lendülete.

A századforduló gazdasági szakemberei a bajok forrását nem utolsósorban a mezőgazdasági és annak egyik fő ága, az állattenyésztés hanyatlásában vélték megtalálni. S nem alaptalanul, mert a lakosság döntő többségének (Udvarhely megyében 81,5%-ának) még 1900-ban is az őstermelés volt a fő foglalkozása. A hagyományos mezőgazdaság azonban az agrárlakosság abszolút számának s azok közterhei és társadalmi igényei növekedésének körülményei között nem tudott megfelelni a követelményeknek. Ennek részben természeti, részben gazdasági okai voltak. Kevés volt a szántóterület (Csikban a terület 14,40%-a, Háromszéken 22,14%-a), s a legtöbb helyen gyenge minőségű is. Ugyanakkor — vidékenként változó arányban — a feudálizmusból átmentett vagy már a kapitalista viszonyok között keletkezett magán és egyházi nagy- és középbirtok a szántó-legelő és erdőterületek jelentős részét tartotta kezében, fokozván a nép földnélküliségét. A ránk maradt maradványból kitűnik: a nép bajainak s panaszainak forrása nem a konzervatívizmusban (mert hát ez mindenhol volt a parasztság soraiban) vagy a székelység „allhatatlanságában“, „jövő-menő“ természetében, a fokozódó igényekben, még-csak nem is a túlnépesedésben keresendő, amint azt gyakran állították azok a kortársak, akik a társadalmi jelenségeknek csupán tüneti megnyilvánulásait látták, vagy a járulékos tényezők — általunk sem tagadott — szerepét nagyon el-tilózták. Azok a közgazdasági szakemberek és általában a kérdéssel foglalkozó kortársak jártak a helyes úton (és ez volt a nagy többség), akik a társadalmi-történelmi körülményeknek biztosítottak elsőbbséget.

A nagyszámú, túlnyomóan szegényparaszti gazdaság között megoszló, nagymértékben felaprózódott föld szakszerű műveléséhez hiányzott a szükséges felszerelés (az a tény, hogy az udvarhelyi és csiki, de valószínűleg a máshol élő székelyek is maguk készítették gazdasági eszközeik jelentős részét, sokoldalúságukat mutatja ugyan, de egyben a technikai lemaradásról is tanúskodik), hiányzott az olcsó tőke is, mert az uszoráskodó bankok pénze nem emeltyűje, hanem akadály volt az okserű gazdálkodásnak. Csikban még mindig a kétnyomásos gazdálkodás volt túlsúlyban, Háromszéken és egyebütt a háromnyomásos, s emiatt még a kevés szántóföld tetemes része is kihasználatlanul maradt. Míg például Erdély általában 31% volt az évenként ugarul hagyott terület, Csikban 52%. Kifejező a következő adat is: Udvarhely megye alispánjának jelentése szerint századunk elején egy elvetett gabonaszem 5—6 új magot termelt, akárcsak évtizedekkel korábban. Valamivel jobbák voltak a viszonyok Háromszéken és a volt Marosszék

* Az 1876-ban létesített Háromszék, Csik, Udvarhely és Maros-Torda megye nem teljesen azonos a volt székely székekkel. (Magyar Törvénytár, Az 1875—1876. évi törvények. Budapest, 1896. — Meruțiu Victor: Județele din Transilvania și Maramureș. Cluj, 1929.)

területén, többek között azért, mert aránylag jobb minőségű talajon gazdálkodtak, s mert ezek hamarabb bekerültek a gazdaságilag fejlettebb vidékek áramkörébe.

A székely gazdatársadalom *válsága* tulajdonképpen mégis akkor kezdődött, amikor a hagyományos állattenyésztés feltételei rendre megszűntek, s nem pótolta őket a mezőgazdaság intenzív fejlődése (a nagy többség helyzetén nem sokat változtatott az a haladás sem, amelyet például a nyugati fajta szarvasmarha és a tejszövetkezetek lassú elterjedése jelentett). A hagyományos állattartás feltételeit a nagybirtokvédő agrárpolitika a birtokrendezésekkel ásta alá. Igaz ugyan, hogy a tagosítás az intenzív gazdálkodás egyik feltétele volt, de elhibázott módszerei miatt azt sem érte el, ugyanakkor pedig a kiscgazdák tízezreit károsította meg és szegte kedvüket. A magán nagybirtok igényei szerint vitték végbe az arányosításokat is, amelyekkel a közbirtokosságot gyengítették, sorvasztották azt a támaszt is, amelyet azok a kiscgazdák számára jelentettek. Ugyanakkor siettettk a parasztságnak a kapitalista viszonyokra jellemző felbomlását. Mindaddig, amíg kevés birtoka mellett a kiscgazda erdő- és legelőhasználati joggal rendelkezett, a közös legelőn, valamint az ugaron viszonylag nagyszámú állatot tarthatott, ami biztosította a rendszerint népes család szükségleteinek kielégítését. A földbirtok-rendezésekkel a falusi lakosság egy részét kíméletlenül megfosztották ettől a lehetőségtől, mivel a továbbiakban mindenki „arányjogainak” száma szerint legeltethetett, illetve erdőlhetett. Közben azonban az erdőkitermelő vállalatok ügynökei vagy éppen a módosabb gazdák szót értettek a falusi előljáróságokkal s potom áron összevásárolták a szegényebrendűek arányjogait. A tagosítások és arányosítások révén Bözödi György írja, „a székely népet az új idők új eszközeivel forgatták ki vagyonából”. A birtokrendezéssel, az egyik kortárs kutató találó megjegyzése szerint „latifundiumokat teremtettek ott, ahol azelőtt nem voltak”, ugyanakkor segítették a kis létszámú — népies kifejezéssel élve — „nagygazda” réteg kialakulását.

Mindez természetesen csak az ellenpólus: az agrárszegénység arányának felduzzasztásával mehetett végbe, amelyet egyébként a természetes szaporodás is segített. A századforduló éveiben a földdel rendelkezők mintegy 50%-ának is 5 holdnál kevesebb földje volt (de az átlag 2 hold körül mozgott), az agrárnépességnek pedig mintegy 29—30%-a a teljesen földnélküliek rétegébe tartozott. Ezek a kategóriák alkották az elvándorlások társadalmi bázisát. Annál inkább, mivel a parasztság legszegényebb rétegeinek felduzzadása akkor következett be, amikor a közterhek megnövekedtek, és az életmódban bekövetkezett változások is fokozták a kiadásokat. Lehetetlen nem idéznünk Benedek Elek lényegre tapintó szavait: „...ez a nép dolgozott inaszakadtáig, csakhogy adósa ne maradjon az államnak, egyháznak, megyének, községnek, uzsorás takarékpénztárnak, s mindezekben felül jusson neki is egy darab száraz kenyér, egy darab sovány puliszka. Ez a nép fizetett, amíg fizethetett mindenkinek: Istennek, császárnak, vármegyének, finácnak, erdő- és csordapásztornak, tagosítási mérnöknek, jegyzőnek, bírónak meg az iskolának is.”

Azok az átalakulások, amelyek felbomlasztották a hagyományos életformát, de az adott társadalmi helyzet miatt az új élet feltételeit nem teremtették meg, kiélezték az osztályellentéteket, fokozták a társadalmi feszültséget a századforduló székely településeiben. Erről tanúskodik az a nagyszabású arányosítás, tagosítás elleni mozgalom is, amely 1901—1902-ben legalább 150 falut ölelt fel. A mozgalom nem egy helyen, így például Csíkszentimrén, Gelencén, Berecken, Alfaluban, de máshol is nyílt felkelésekbe csapott át. A csendőrséggel, sőt nem egy helyen katonasággal vagy éppen bírói ítélettel megadásra kényszerített székelek egy része aztán inkább az elvándorlást választotta, amely — amellett, hogy gazdasági kényszerűség diktálta — maga is a lázadás hagyományos formája volt.

Az elvándorlás irányai és méretei

Míg a székely vándorlás fő iránya évszázadokon át Moldva és Havasalföld volt, az amerikai kivándorlás a századforduló produktuma. Ezek mellett állandó volt a székelység kiáramlása közelebbi vagy távolabbi vidékekre is.

Az első kérdéssel kapcsolatban előjáróban tisztáznunk kell egy problémát, nevezetesen azt, hogy a kivándorlás irodalmában gyakran egy kalap alá vették a tulajdonképpeni kivándorlást és az időszakai vándormozgalmat, s ez nemegyszer

vezetett téves következtetésekhez. Úgy véljük, hogy itt tulajdonképpen ugyanannak a történelmi folyamatnak két konkrét megnyilvánulási formájáról van szó: a *kivándorló* általában állandó vagy hosszabb ideig tartó megtelepedésre gondolt, s ennek megfelelően próbált berendezkedni. A *vándormunkás* viszont rendszerint rövidebb ideig s legfőképpen az évnek csak bizonyos szakaszában tartózkodott lakhelyétől távol. Ha azonban az elvándorlást évenként ismétlődő folyamatként fogjuk fel — s csak így lehet felfogni —, e két kategória között a határok bizonyos ponton fokozatosan elmosódnak, majd összeolvadnak. Az ideiglenesen elvándoroltak közül sokan megbarátkoztak az új körülményekkel, s egyre hosszabb ideig „maradtak oda“, majd véglegesen megtelepedtek. Mégis szükségesnek mutatkozik az előbbi megkülönböztetés, mert enélkül nem érthető meg a mozgalom „öntörvénye“, sajátossága és arányai, de azok a kapcsolatok sem, amelyek az évszázadok folyamán hazánk különböző részei között kialakultak. E problémánál maradva rá kell mutatnunk arra, hogy azok a kortársak, akik kivándorlókként tartották nyilván az időszakai vándormunkásokat is, hajlamosak voltak arra, hogy a kérdésnek nacionalista jelleget kölcsönözzenek; a másik tábor, amelyik csupán munkásvándorlást látott ott is, ahol többről volt szó, akarva-akaratlanul a nagybirtokos-nagytőkés vezetőkörök közönyének malmára hajtotta a vizet.

A kivándorlási statisztikák adatgyűjtése 1899-cel kezdődött. Ekkor 1250 Ó-Romániába tartozó kivándorlót jegyeztek fel, ami kevesebb, mint a Brassó megyéből származó román kivándorlók száma. Viszont a marosvásárhelyi kereskedelmi kamarai jelentés a vámhivatalok adatai alapján ugyanerről az évről 29 500 olyan személyt tüntet fel, akik a bodzai, csikgyimesi, sósmezői és tölgyesi átjárókon mentek át nagyrészt munkára (De nem lehetett kevés azoknak a száma sem, akiket vonat röpitett Predeal felé). Ez a szám megítélésünk szerint jóval túlhaladja az Erdély összes többi részéről alkalmi munkára a Kárpátokon túlrá vándoroltak összlétszámát. Pedig az említett év nem jelentett „csúcsot“ az elvándorlásban, hiszen 1897-ben — ugyancsak az említett kamarai jelentés szerint — több mint 45 000 székely ment át a régi Romániába. Több forrás egybevetése révén arra a megállapításra juthatunk, hogy a századfordulón évente átlag legkevesebb 30 000-en keltek át a Kárpátokon munkakeresés céljából többnyire a 2—3 holdas vagy a teljeseen vagyontalan agrárnépesség soraiból. De tekintélyes lehetett azoknak a száma is, akik semmiféle kimutatásban nem szerepelnek, mert a „nagy kapun“ (a Kárpátok olyan átkelő pontjain, amelyeket nem ellenőriztek) jártak-keltek. Csíkszentdomokoson például 500 ilyen személyt ismertek. Szembetűnő a vándormozgalom tömegjellege, és éppen ez különbözteti meg a székelyföldi más erdélyi vidékek hasonló irányú vándorlásaitól.

Különösen a mezőgazdasági szezonmunkák idején a Kárpátokon túl fellépő munkaerőhiány és az ezzel járó jobb kereseti lehetőségek csábították csoportos munkavállalásra a székely szegényeket. A Keleti-Kárpátokhoz közel fekvő csiki és háromszéki falvakban egyébként sokszor már a tél folyamán szerződéses megállapodás jött létre székely mezőgazdasági munkások és a bojári nagybirtokok bérlőinek ideutazó megbízottai között, meghatározott mezőgazdasági munkák elvégzésére. De a szerződéses munkavállalás nem volt általános. A kisgazdák például akkor indultak, amikor már otthoni munkájukat elvégezték. Bartalis Ágost Csíkmenaság székelyeiről írta: „Amint itthon munkáját elvégezte, kimegyen 2—3 hónapra, fél évre családostól, vagy felnőtt fiait, leányait, feleségét küldi ki. Máskor ő maga megy felnőtt gyermekeivel és feleségét hagyja itthon... És ez így ismétlődik évről évre.“

A kapával, kaszával felszerelt csoportok útrakelése Csík, Háromszék és Udvarhely megyéből, de mindenekelőtt a csik-kászoni és a kézdi járásból a századforduló éveiben megszokott látvány volt. Ezek nagy része ősszel, a mezőgazdasági munkák végeztével hazatért, a kisebbik rész azonban, akiket nem kötött család vagy gazdaság (bármilyen szerény is) munkát vállalt télre is, esetleg mezőgazdasági vagy városi eselédnek szegődött el. Idők folyamán ezek száma tekintélyesre emelkedett: az 1900-as népszámlálás Csík megyében több mint 10 000 távollévőt mutatott ki. Ezek egy része ó-romániai munkán volt.

Nehezebb meghatározni — az adatok ellentmondásossága miatt — azoknak a számát, akik véglegesen megtelepedtek ebben az időben országunk Kárpátokon túli részein. A hivatalos statisztika csak az 1899—1913 közötti periódust öleli fel, de hiányos, mert — mint már említettük — csak az útlevéllal távozókat tartja számon. Adatai szerint az említett időszakban a székelyek lakta vidékekről

12 880 személy vándorolt a régi Romániába. A XIX. század utolsó évtizedére vonatkozóan más források szolgáltatnak támpontot. Ezek kb. 37 000 olyan személyről beszélnek, akik megtelepedtek a Kárpátokon túl. Tekintetbe véve más adatokat is — mindenekelőtt a természetes és tényleges szaporodás közötti különbséget —, úgy hisszük, hogy közel járunk a valósághoz, ha az említett két évtizedet illetően 50 000 kivándorlóról beszélünk. Ezek főleg a „napszámos osztály“, a kisiparosok és nem utolsósorban a kisgazdák fiaiból és lányából krutálódtak.

A kivándorlás első világháború előtti irodalmában bőven esik szó a jelenség irányáról. Röviden szeretnénk megemlíteni néhány ezzel kapcsolatos megállapítást, s ezeket kiegészíteni a saját kutatásaink alapján levont következtetéssel.

Hogy a vándorlás irányát sem az ipari központok növekvő lehetőségei, sem pedig a nagyobb zajt verő amerikai kivándorlás nem tudta megváltoztatni, abban nagy szerepe volt a hagyománynak. Helyesen jegyezte meg Kozma Ferenc, a székelyek életévei foglalkozó egyik legjobb szakmonográfia szerzője, hogy a „Moldva-Havasalföldre járás-kelés apróléki fiúra hagyta emlékeit ősidők óta a Székelyföldön“. Ez bizonyos rétegekben olyan tudati elemmé vált, amely maga is ösztönzője lett a vándormozgalomnak.

Kedveztek a népmozgásnak a földrajzi viszonyok is, hiszen a Kárpátokon való átkelés különösebb nehézséget akkor sem jelentett, ha az utat gyalog vagy — s ez nem volt ritkaság — szekéren tették meg. A predeáli vasúti csatlakozás korai kiépítése megkönnyítette az elvándorlást azok számára is, akik a keleti átjáróktól távolabb laktak. S ha már átjutottak, munkát általában lehetett találni akár az erdőkitermelésnél, akár valamivel távolabb a bojári birtokon. A vándorlók egy része tovább ment a nagy városokba vagy éppen a tengeri és dunai kikötőkben keresett munkát.

Úgy gondoljuk, hogy a századforduló nagy vándormozgalmának fokozódásában szerepet játszott az ó-romániai mezőgazdaság specifikus fejlődése is. Nevezetesen az, hogy a bojári, egyházi vagy kincstári birtokot is a parasztsággal műveltették meg az ún. „szereződéses rendszer“ keretében (ez ellen lázadt fel a román parasztság 1888-ban és 1907-ben), és így a paraszt nem szakadt el teljesen a földtől még akkor sem, ha saját birtoka kevés vagy esetleg egyáltalán nem volt. Ott tehát nem alakult ki olyan tömeges, mozgó mezőgazdasági népesség, mint például Erdélyben, és emiatt az év bizonyos szakaszaiban munkaerőhiány keletkezett, ami kedvezett a vándormunkások elhelyezkedésének. Ez a képlet 1907 után részben megváltozott, éppen a felkelést követően elfogadott olyan reformok következtében, amelyek siettették a kapitalista viszonyok fejlődését, valamint az életbeléptetett olyan intézkedések hatására, amelyek korlátozták a munkaerő-bevándorlást.

Az új körülmények között az 1906—1907-es évektől az addig tapasztalt kivándorlási irányban, ha nem is gyökeres fordulat — mint ahogy bizonyos források említik —, de változás figyelhető meg: a székelyeknek a Kárpátokon túlrá való kivándorlása csökkenő tendenciát mutatott, az Amerikába irányuló pedig emelkedően volt. Az Amerikába indulók első nagyobb raját az Udvarhely megyei Szenterszébet község bocsátotta ki 1901 novemberében. Az első világháborúig a kivándorlás terjedt ugyan, de a székelyek körében sohasem öltött olyan méreteket, mint Erdély többi részén. Mialatt csupán Fogaras megyéből több mint 9000 ember vándorolt ki Amerikába, 1900—1913 között a székelyek lakta megyékből összesen kb. 8000-en hajózták át az Atlanti-óceánt a nagyobb darab kenyér, a jobb megélhetési feltételek megtalálásának reményében. Jellemző azonban, hogy az ó-romániai vándormozgalomban elsősorban érdekelt Csík és Háromszék megyéből mindössze néhány százán mentek ki Amerikába.

Nehezebben követhető nyomon az ún. belső vándorlás kérdése, főleg azért, mert a statisztikai felmérések erre csak kevés támpontot adnak. Megállapítható mégis, hogy a századforduló éveiben fokozódott a székelység áramlása Erdély belső részei felé, valamint — ismét korabeli kifejezéssel — a „vármegyébe“, a Királyhágón túlrá.

Az elvándorló férfiak közül viszonylag sokan telepedtek meg a Zsil völgyi szénmedencében. A források szerint a múlt század végén már több ezerre emelkedett a Petrozsényben és környékén élő székely bányászok száma. Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy közülük sokan eredetileg a köpeci szénbányában dolgoztak, s csak később, a jobb kereseti lehetőségekért vándoroltak a gyorsan fejlődő bányaiipari központba.

Elterjedt volt az ún. iparos községek lakóinak vándormozgalma is. A szé-

kely kőművesek és ácsok felkeresték úgyszólván minden jelentősebb erdélyi város építőtelepeit. A háziparosok késztermékeikkel látogatták a városokat. A fuvaros, deszkás, agyagműves és borvizes székely a vándorlók külön típusát képviselte

Az első világháborút megelőző évtizedben tömegessé kezdett válni a *székely cselédség* elvándorlása Erdély nagyobb városaiba. Ennek a mozgalomnak az első állomása Kolozsvár volt, ahonnan idővel tovább vándoroltak egészen Bécsig. Ezek nagyobbik része a nők közül került ki, amit igazolni látszik az 1910-es népszámlálás, amely több mint 16 000-rel kevesebb nőt talált a négy székelyek lakta megye területén, mint férfit.

Végül megemlítjük az értelmiségi réteg szétszóródását Erdély-szerte, sőt a dualista monarchia széltében-hosszában.

Az első világháború kitörése a maga módján vetett véget az előbbieken felvázolt folyamatnak.

*

Már a kortársak nagy része is jól látta, hogy az elvándorlás nem jelent megoldást. Éppen ezért a közvélemény nyomása fokozódott, ami az uralkodó osztályt és a hivatalos szerveket végül is arra kényszerítette, hogy a kérdéssel foglalkozzanak. Sok huzavona után megindították a „székely akció”: a háziipar életrekeltését, az ipar és közlekedés fejlesztését és az állattenyésztés fellendítését tervezték. Mindebből vajmi kevés valósulhatott meg, mert nem teremtették meg a szükséges feltételeket. Kivételként a körvasút megépítését könnyelhetjük el, de nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy Udvarhely megye, valamint Háromszék megye bizonyos részei továbbra is nélkülözték a vasúti közlekedést és sínylették annak hiányát. A földművelésügyi minisztérium és a gazdasági egyelet vezetősége a székely kérdés sajátos megoldását javasolta: a székelyek részleges kitelepítésére gondoltak, valamint az alföldi munkástartalék-telepeken való felhasználásukra. Ezek a tervek irreálisak és megalázóak voltak. Nem kevésbé az az elgondolás, amely a Mezőség és az Alföld nagy uradalmait székely cselédekkel volt hivatott ellátni. Így aztán minden maradt a régiben, a várt közgazdasági fellendülés elmaradt, a székelyek kiáramlása pedig — amint láttuk — folytatódott.

Megoldást — mint hazánk egésze számára — csak a szocializmus hozott. De a tőkés-földesúri rendszer évszázados mulasztásait nem lehetett rövid idő alatt teljesen pótolni. Nem kétséges, hogy a Román Kommunista Párt körültekintő és tudományos gazdaságpolitikája — amelynek egyik fontos pontja a termelőerők arányos területi elosztása —, a tervszerű, gyors ütemű iparosítás nyomán a székelyek lakta vidék is az egész ország általános fellendülésével egy ütemben gazdasági, társadalmi és kulturális megújulás előtt áll.

A küzdelmes múlt ismerete ehhez az építőmunkához újabb lendületet adhat.

Egyed Akos

Erdős I. Pál:

Kerámia-maszk

